

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת דברים, תשע"ג
מספר 1025

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

בין-אחים... בין איש ובין אחיו ובין גרו" (א:טז) על האחוה ועל הכלולים בה

חנה כשר

הלא כבטן עשני עשהו, ויכננו ברחם אָחָד (איוב לא:טו). וכי הוא נופל וגרוע ממני? הלא מי שעשה אותי כבטן אמי, הוא עשה אותו כבטן אמו! ואת כולנו הכין ברחם אחד, הוא רחם חוה אשר הייתה 'אם כל חי', ואם כן: 'אנשים אחים אנחנו' (מצודת דוד)

כפתיחת ספר דברים תיאר משה רבנו בפני העם את פנייתו אל השופטים בשעת מינוים: "וְאֶצְנֶה אֶת שֹׁפְטֵיכֶם בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר שָׁמַע בֵּין אֲחֵיכֶם וּשְׁפֹטָתָם צָדֵק בֵּין אִישׁ וּבֵין אֲחִיו וּבֵין גֵּרוֹ" (א:טז-יז). אחת השאלות המתעוררות בפסוקים אלה היא שאם "גרו" איננו בגדר "אָחִיו" בסיפא, כיצד הוא נכלל בגדר "אֲחֵיכֶם" ברישא.

גרות ואחוה ירדו כרוכים במקרא בסיפור קורותיו של לוט. לביטויי אחוה משפחתית זכה לוט מדודו: הם שימשו לאברהם הנמקה להשכנת שלום – "אֲנָשִׁים אֲחִים אֲנַחְנוּ" (בר' יג:ח) ולפדיון לוט מן השבי: "וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו... וְגַם אֶת לוֹט אָחִיו וּרְכֻשׁוֹ הִשִּׁיב" (שם יד:יד-טז). לוט עצמו נקט כלפי בני עירו לשון אחוה מטפורית: "אֵל נָא אֲחִי תִרְעֹנִי" (שם יט:ז). עם זאת כאשר הוא ביקש להגן על אורחיו הוא נדחה מיד בתגובה אשר ציינה את מעמדו הנחות כגור: "הָאָחָד בָּא-לְגֹר וַיִּשְׁפֹּט שְׁפוֹט?" (שם ט). לא בכדי נהפכה סדום לסמל לחברה מלוכדת "מִנְעֵר וְעַד-זֶקֶן כָּל-הָעָם מִקְצָה" (שם, ד), המתעללת בזרים שאינם אזרחיה.

ניתן למצוא מקבילה לפסוק שלפנינו, שבו נדרש משפט צדק "בֵּין אִישׁ וּבֵין אֲחִיו וּבֵין גֵּרוֹ", בפסוק אחר: "מִשְׁפָּט אָחָד יִהְיֶה לָכֶם כַּגֵּר כְּאֶזְרָח" (ויק' כד:כב). זיקה בין היותו של הגר נטול אזרחות להיותו נטול משפחה מתבטאת בהבחנתו הציורית של ר' אברהם אבן עזרא: נקרא בלשון הקדש האיש שיש לו משפחה כסעיף שהוא דבק בשרש, על כן נקרא 'אֶזְרָח', כי טעמו 'כְּאֶזְרָח וְעַנְיָן' (תה' לז:לה). וטעם 'גֵּר' כמו הגרגיר שנכרת מן הסעיף (בר' טו:יג). "אזרח" – כאילו בעל ענפים רבים, וכמוהו מי שיש לו משפחה רבה; והפך זה ה"גר", כי הוא כמו גרגר נכרת מהעץ (תה' לז:לה).¹

הגר, ה"גרגר", נכרת "מִן הַסְּעִיף" או "מִן הָעֵץ", ואילו האזרח מוצג "כסעיף הדבק בשורש" הנטוע עמוק באדמה מכיוון "שִׁישׁ לוֹ מִשְׁפָּחָה" או "כבעל ענפים רבים" הצומחים ממנו ואז "יש לו משפחה רבה". הגר מבודד אפוא במקום הימצאו ונטול קשרי דם תומכים. המונח "אח" בהקשר שלפנינו עשוי לציין את המשותף לעם ישראל, ולפיכך היו מי שזיהו את הגר שהוא בגדר "אחֵיכֶם" עם גר-הצדק בלבד.² למשל, הרלב"ג על אתר פירש: "וּבֵין גֵּרוֹ" – ביאר שהוא הדין

* חנה כשר היא פרופ' במחלקה למחשבת ישראל.

** לזכרה של פרופ' מרים שלינגר

¹ לדיון שיטתי במעמדו של הגר בפירושו של ראב"ע ראו יעקב בלידשטיין, "מוסר ופרשנות – הגר המקראי לפי אבן עזרא", בתוך: עיונים במחשבת ההלכה והאגדה, באר שבע תשס"ד, עמ' 365–378.

לגר צדק שנתגייר וקיבל עליו לקיים כל התורה, כי הוא כמו אחינו". הרלב"ג נהג כך גם במקבילה שנזכרה לעיל, כאשר דרישת השוויון במשפט הציבה את ה"גר" לצד ה"אזרח": (ויק' כד:כא-כב) "שהדין בזה שווה בגר- צדק ובאיש מישראל". מדבריו אלו עולה כי גר-הצדק איננו בגדר אזרח, ומונח אחרון זה נושא משמעות אתנית.

פרשנות דומה הציג גם רש"ר הירש בפירושו לתורה: "בין איש ובין אֶחָיו וּבֵין גֵּרוֹ" (א:טז): אחת היא לך המשפט נערך בין שני ישראלים מלידה או בין ישראלי מלידה לבין גר שבא מן הנכר. עם כניסתו לעם ישראל – הפך הגר ל'גרו', והוא שווה במעמדו לכל ישראלי מלידה... שכניסת הגר ליהדות.

עם זאת במשנתו של רש"ר הירש כלולה גם דרישה להעניק יחס של חמלה לגר-תושב בהדגשה כי בזה אמור להיות בן ישראל שונה בהתנהגותו מן החברה הכללית שבה הוא חי:

לו גם יפגלו וינבלו את אנושיותך ובארצות פזוריך יחשבוך לגר ולחדל אישים, אבל אתה... אוהב, מוקיר ומכבד הנך את הגר. מקורו של יחס ראוי זה הוא באחוותם של הברואים: "הלא כגר כאזרח יאמר לך ה' 'בְּנִי'" (חורב, משפטים, ח). אך יושם על לב: לא כל נכרי בארץ ישראל עשוי לזכות למעמד של גר-תושב. אמנם "בארצות אייראפא, באמעריקא ובחלק אחד מאזיען ואפריקא גם העמים האינם יהודים... בעלי תורה ודת כזאת המלמדת אותם למלאת ולקיים את 'השבע מצות בני נח'". אולם המצוי ברחבי העולם עדיין איננו ממלא את הנדרש:

האיש – כן תורה לנו התורה³ – המקבל עליו בפני שלשה אנשים לקיים את המצוות האלה ויחשוב אותן למצוות הניתנות גם כן בהתגלות ה' למשה... הנהו נחשב ל'גר תושב' (שם).

גם דרישתו לקיום אחווה כלל-אנושית הייתה בבחינת ימין מקרבת ושמאל דוחה. בחיבורו שהופנה אל הצעיר היהודי באותם ימים הוא כתב: "שמור אהבה בלבך לאחיך הלא-יהודי כאשר תצוון תורתך הווה זן את הרעבים שלו... חוש לעזרתו". אבל רש"ר הירש הזהיר מפני התקרבות מרובה של אחווה במשמעות המשפחתית ההדוקה:

להיות כאחד מבני אותה משפחה? וכי אינך רואה שעד לאותה תקופה בה יהיו הכול אחים לא תוכל להגיע, ואל לך לשאוף לכך? לא מתוך איבה אלא מתוך ייעודך הישראלי!" (אגרות צפון, טו).

לעומת הפרשנות המצמצמת בהקשר שלפנינו, ולפיה הדרישה לשוויון חלה על גר-הצדק היהודי בלבד, היו מי שהחילו אותה גם על הגר-התושב הנכרי. פרשנות זו תואמת את התפיסה הרווחת ולפיה על פי פשוטו של מקרא המונח "גר" מציין את הזר המתגורר מחוץ לארץ מולדתו.⁴ כך נהג ר' סעדיה גאון בפירושו על אתר, וכמוהו נימק ר' אברהם אבן עזרא. בהביאו את הפסוק שלפנינו כאסמכתא בהקשר דומה (הפרוש הקצר לשמ' כג:ט) הוא הזהיר מפני ההטיה מתוך הנמקה דתית לכאורה:

"וְגֵר לֹא תִלְחָץ" (שמ' כג:ט) – גם עם השופט ידבר בעבור שלא יחשב השופט כאשר יריב הישראלי עם הגר לעזור תורת ישראל גם כן דברי יחיד אמר הכתוב "לא תלחץ", והעד "וּשְׁפָטְתֶם צֶדֶק בֵּין-אִישׁ וּבֵין-אֶחָיו וּבֵין גֵּרוֹ" (א:טז).

בהקשר נוסף (ויק' יט:לג, לה) שוב מצוטט הפסוק שלפנינו תוך כדי דיון בחולשתו של הגר-התושב המשול לאדם הקשיש:

"וְכִי-יָגוּר אִתָּךְ גֵּר" הזכירו אחר הזקן, והטעם: כאשר הזהרתיך לכבד הזקן הישראלי בעבור שאין לו כח, אזהירך על הגר, שכחך גדול מכחו. או: בעבור שאין לו כח שהוא בארצך ברשותך... וטעם: "לא תעשו עול" בעבור הגר כטעם "וּשְׁפָטְתֶם צֶדֶק בֵּין-אִישׁ וּבֵין-אֶחָיו וּבֵין גֵּרוֹ" (אבן עזרא לויק' יט:לג)

תפיסה דומה שהרחיבה את תחולתו של הנאמר בפסוקים אלה לגר התושב עולה מביאור של משה מנדלסון לתורה, כאשר בתרגומו לגרמנית על אתר משמשת המילה "פרעמדלינג" (זר) לציון "גר". בפירוש עצמו מודגשת הדרישה לשוויון אשר חלה על כלל בני האדם: "'ובין גרו' – גר של בעל הריב. אבל בעיניכם יהיו כל הבאים למשפט כאחיכם, כמו שכתוב 'שמוע בין אחיכם' ואין הבדל בין ישראל

² על זיהויים שונים של ה"גר" הנזכר בפסוק זה בספרות חז"ל ראו ספרי דב' טז; סנהדרין ז ע"ב; יבמות מז ע"א.

³ ראו בנושא זה הפניות במאמרו של פרופ' אלכסנדר קליין על שבע מצוות בני נח בדף השבועי מס' 465.

⁴ על "זר ונכרי במקרא" ראו מאמרו של פרופ' מרדכי זר כבוד בגרסה אלקטרונית:

לגר.⁵ דברים ברוח של אחווה כלל-אנושית זו כתב גם המקובל המשכיל שהיה בן זמנו הצעיר של מנדלסון, הרב פנחס אליהו הורביץ מוילנה:
 כי חובת ריעים נוהג בכל מי שהוא אדם, ועל כולם נאמר 'וְאַהֲבַת לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ', יהיה עבד ואדון...
 או אח ואחות... או גר ותושב: 'משפט אחד לכלם' (ספר הברית, יג:יז).

⁵ וראו קביעתו של הפילוסוף הרמן כהן (דת התבונה ממקורות היהדות, תרגם צ' וויסלבסקי, ירושלים תשל"ב, עמ' 163), ולפיה "גם גר תושב נקרא אח" תוך הסתמכותו על הנאמר "וְכִי יָמוּךְ אָחִיךָ... גַּר וְתוֹשֵׁב נְחִי עִמָּךְ... נְחִי אָחִיךָ עִמָּךְ" (ויק' כה:לה-לו).